

Karadağ Geleneksel Konut Mimarisine Genel Bir Bakış

Armend KANACI¹, Deniz DEMİRARSLAN^{2*}, Emine Begüm SAVÇIN²

Öz

İnsan dünya üzerinde var olduğundan bu yana yaşamsal gereksinimlerini karşılamak üzere önceleri doğal oluşumları kullanmış, zamanla kendi barınaklarını inşa etmiştir. Özellikle tarım faaliyetleri ile birlikte yerleşik düzene geçen insan su etrafında yerleşim alanları kapsamında çok çeşitli konutlar yapmıştır. Dünyada bölgelerin coğrafi ve iklimsel özellikleri, o yörede bulunan yapı malzemeleri, insanların yaşam felsefeleri, gelenek, görenek, sosyo- kültürel özellikleri ve ekonomik durumlarına göre şekillenen konutlar toplumların kültürel miraslarını oluşturmaktadır. Genç bir ülke olan Karadağ, Balkan Yarımadasının Akdeniz kıyısı boyunca uzanan dağlık coğrafyasında birbirinden farklı geleneksel konut tiplerine sahiptir. Yapılan araştırma sonucu elde edilen bilgiler derlenerek bir konut sınıflandırması oluşturulmuş ve bu sınıflandırmaya göre konutların temel özellikleri çalışmada verilmiştir. Bu konutlar coğrafi şartların durumuna göre geliştiğinden Kuzey ve Güney Bölgeleri konutları olarak iki grupta incelenebilmektedir. Kuzey Bölgesi konutları Dinar dağ evi mimarisi, kule evler, sundurmalı/ çardaklı evler şeklinde konut tiplerinden oluşurken; Güney Bölgesi konutları Karstik ev mimarisi ve Akdeniz Evleri şeklinde görülmektedir. Bu konut tipleri Karadağ'ın geleneksel mimari kültürel mirasını oluşturmaları açısından önemlidir. Makale Karadağ hakkında genel bilgiler, Karadağ'ın tarihi ve kültürel yapısı, Karadağ mimarisinin genel olarak incelenmesi, Karadağ geleneksel konut mimarisi bölümleri olarak şekillenmiştir. Konuyla ilgili akademik çalışmaların sayıca az olması, ayrıca Sırbistan, Bosna-Hersek, İtalya gibi çevre ülkelerde de benzer konut tiplerinin görülmesi, çalışmanın önemini artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vernaküler mimari, Dinar Evleri, Kule Evler, Akdeniz Mimarisi, Balkan Mimarisi

An Overview of Montenegro Traditional Housing Architecture

Abstract

Since the beginning of time, man has relied on natural formations to supply his basic requirements, and has gradually developed his own shelters. Within the span of settlement regions, individuals who settled down with agricultural activities developed a broad range of dwellings surrounding water. The cultural heritage of societies is made up of houses shaped according to the geographical and climatic characteristics of regions around the world, the building materials available in that region, the people's life philosophies, traditions, customs, socio-cultural characteristics, and economic conditions. Montenegro, a young country with a mountainous geography along the Mediterranean coast of the Balkan Peninsula, offers a variety of traditional house forms. By compiling the research information, a housing classification was created, and the basic properties of the houses were given in the study based on this classification. Because these houses develop in response to local conditions, they may be divided into two groups: North and South Regions. While Dinar chalet architecture, tower houses, and houses with porches / gazebos are visible in the Northern Region, Karst house architecture and Mediterranean Houses are featured in the Southern Region. These

¹ Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İç Mimarlık Anasanat Dalı, Karadağ.

² Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi / İç Mimarlık Bölümü, Kocaeli, Türkiye

*İlgili Yazar/Corresponding author: demirarslandeniz@gmail.com

Gönderim Tarihi / Received Date: 04.04.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 07.07.2022

housing types are important in building Montenegro's traditional architectural cultural heritage. The article is shaped as general information about Montenegro, the historical and cultural structure of Montenegro, a general examination of Montenegro architecture, and parts of Montenegro traditional residential architecture. The study's value is enhanced by the fact that there is few academic research on the issue and that similar house styles may be found in adjacent countries such as Serbia, Bosnia and Herzegovina, and Italy.

Keywords: Vernacular architecture, Dinar Houses, Tower Houses, Mediterranean Architecture, Balkan Architecture

1. Giriş

Konut insanın barınma gereksinimini karşılamak üzere genellikle kapalı olarak inşa edilen bir mekândır (Önver, 2016, s.5). Ancak bu tanım konut olgusunu açıklamak için yetersiz kalmaktadır. Amos Rapoport konutu temel ihtiyaçlar, aile, kadının konumu, mahremiyet, sosyal ilişkiler sonucu gelişen bir barınma mekânı olarak tanımlamıştır (1969, s. 61). İnsan doğanın zor koşullarından kendisini korumak amaçlı önceleri doğal oluşumları kullanmış, sonrasında kendi barınma strüktürünü inşa etmiştir. Bu barınma eylemi tarih boyunca dünyanın farklı bölgelerinde her yörenin, her insan topluluğunun kültürel, sosyo- ekonomik yapısı ve geleneklerine göre oluşarak devam etmiştir. Bu biçimlenme geleneksel konut yapılanmasını oluşturmuştur. Ayrıca iklim, rüzgâr, topoğrafya, yerel malzemeler de bu biçimlenmeyi önemli ölçüde etkilemiştir. Coğrafya ve kültüre bağlı olarak gelişen ve çeşitlenen geleneksel mimari vernaküler mimariyi ortaya çıkarmıştır. Mimarlık alanında vernaküler kavramı, yapılardaki benzerlik örüntülerini teşhis etmeye yarayan tipolojik yöntemin temelini oluşturmaktadır (Paköz, 2016:173).

Ancak, 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren tüm dünyayı etkisi altına alan küreselleşme olgusu sonucu konut mimarisi de kendisini meydana getiren tüm bu unsurlara karşın dünyanın her yerinde genel özelliklere sahip olmuş, sadece konut biçimleri değil; şehirler ve hatta ülkeler birbirlerine benzer hale gelmiştir (Demirarslan, 2015, s. 269-270). Kısacası konut özellikle kültürel bir olgu, geleneksel konutlar ise kültürel bir mirastır.

Kültür, insanın ortaya koyduğu, içinde insanın var olduğu tüm gerçeklik demektir. Kültür, doğanın insanlaştırılma biçimi ve bu insanlaştırmaya özgü süreç ve verimdir. Bu sürecin ürünleri kültürel mirası oluşturmaktadır. Kültür mirası öncelikle kent kimliği, sonrasında ülkelerin ve bölgelerin kimliğini oluşturan önemli bir unsurdur. Bu kimlik mirasının devamını sağlayan olgu ise çeşitli tarihi ve kültürel varlıkları içeren yerleşimler ve bu yerleşimleri oluşturan konutlardır. Her yerin ve topluluğun kültür mirası ve ortak belleği günümüz ve gelecekteki gelişmeler için önemli bir temel oluşturan önemli bir hazinedir. Bu kültürel miras bazen evrensel, bazen ulusal bazen de yerel değerdedir (Demirarslan, 2019, s. 17).

Rapoport eserinde (1969, s.161) konutun inşa edildiği bölgenin fiziksel özelliklerinin yanı sıra kültürel özelliklerinin tasarıma etkisi olduğunu vurgulamaktadır. Rapoport'a göre toplulukların değerler ve imgeleri, dini inançları, aile yapısı, sosyal yaşamı, sosyal ilişkiler, akrabalık ve çevre ilişkileri de konutun biçimlenmesini etkilemektedir. Rapoport eserinde bir konutun biçimlenmesini sağlayan unsurları şu başlıklar altında özetlemiştir:

- İklim ve barınma gereksinimi
- Malzeme, konstrüksiyon ve teknoloji
- Ekonomi
- Din

- Sosyo-kültürel özellikler

Geleneksel Karadağ evleri de genç bir devlet olan Karadağ'ın kültürel mirasını oluşturan önemli unsurlardandır. Ülkenin kültürel ve bölgesel özelliklerinin harmanlanmasıyla oluşan bu konutların incelenmesi Karadağ'ın kültürel özellikleri ve mirasının belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Bu amaçla çalışmada, Karadağ'ın geleneksel konut yapıları incelenmiştir. Konuyla ilgili yazılı ve görsel kaynaklar Karadağ'ın yeni bir ülke oluşu nedeniyle oldukça azdır. Ülkenin Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlığını kazanması nedeniyle yazılı kaynaklar sınırlıdır. Mevcut yazılı kaynaklar ise belirli bir bölgedeki konut tiplerini inceleyen makaleler şeklinde olup; tüm ülkedeki geleneksel konut yapısını inceleyen bir kaynak bulunmamaktadır. Bu durum makalenin önemini artırmaktadır. Çalışma kapsamında sınırlı sayıdaki temel kaynaklara ulaşılarak bu kaynaklardan yararlanılmış; ayrıca konuyla ilgili çalışmalar yapan Karadağlı akademisyenler ile irtibata geçilerek bilgi alınmış; yerinde gözlem yapılmıştır. Çalışmaya ilişkin araştırmalar 2021 Mart ayında başlamış 2021'in Aralık ayına kadar olan süreçte devam etmiştir. Elde edilen bilgiler derlenerek bir konut sınıflandırması oluşturulmuş ve bu sınıflandırmaya göre konutların temel özellikleri çalışmada verilmiştir. Makale Karadağ hakkında genel bilgiler, Karadağ'ın tarihi ve kültürel yapısı, Karadağ mimarisinin genel olarak incelenmesi, Karadağ geleneksel konut mimarisi bölümleri olarak şekillenmiştir.

2. Karadağ Hakkında Genel Bilgiler

Balkan Yarımadası'nın Akdeniz'e kıyısı olan ve 2006 yılında Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Karadağ, genç bir ülke olarak Arnavutluk, Kosova, Sırbistan, Bosna- Hersek, Hırvatistan ile komşudur. Karadağ, adını hem konumundan hem de görünüşünden almıştır. Önceden çam ağaçlarıyla kaplı olup; her taraftan simsiyah görünen ülkenin dağları, Karadağ halkının, yaşadıkları toprakları adlandırmasında belirleyici etken olmuş ve ülkeye Sırpça'da "kara dağ" anlamına gelen "Crna Gora (Црна Гора)" adı verilmiştir. Ülkenin ismi İtalyanca ve Batı Avrupa dillerinde "Montenegro", Arnavutça "Mali i Zi" ve Türkçede "Karadağ" olarak isimlendirilmiştir (Temizer, 2013, s. 12-13). Evliya Çelebi de, " ...bu iki deniz mabeyni on konak yere varınca sevad-ı muazzam bir burundur kim Mora vilayetinde Manya burnı gibi cengelistan ve sengistan yalçın ve bi-hasıl dağlardır kim nısfına Kara dağlar ve nısfına Kilimente dağları derler... " satırlarıyla bölgeyi Karadağ olarak isimlendirmiştir (Özdem, 2012, s:7).

Tarihi İngiliz belgelerinde "hiçbir yolun olmadığı kayalık labirent" e benzetilen Karadağ coğrafyası Karadağlılar tarafından Tanrının kendilerine bir armağanı olarak kabul edilmiştir (Temizer, 2013, s. 11).

13.812 km² yüzölçümüne sahip ülkenin nüfusu 2013 yılı verilerine göre 678.901'dir. Nüfusunun %45'ini Karadağlılar, %28,7'sini Sırp, %12'sini Boşnaklar, %4,9'unu Arnavutlar oluşturmaktadır. Nüfusun 72,1'i Ortodoks, %19,1'i Müslüman'dır. Resmi dili Karadağlıca'dır. Karadağlıca veya Karadağlı dili, Hint-Avrupa dillerinin Baltık-Slav dairesinde yer alır. Anılan küme içinde, Slavca kolunun güney kesimindedir (İğci, 2020, s.17). Ülkenin başkenti Podgoritsa (Podgorica) şehridir (URL-1) (Şekil-1). Yugoslavya döneminde "Titograd" olarak isimlendirilen bu şehir günümüzde her geçen gün artmakta olan nüfusuyla gelişmeye devam etmektedir.

Ekrem Hakkı Ayverdi eserinde Evliya Çelebi'den alıntıyla (1981, s. 281) Podgoritsa şehri hakkında şu bilgileri vermektedir:

“ İkinci Dünya Harbi'nde pek ziyade harap olan şehir Morača ve Zeta nehirlerinin kavşağındadır. Şimdi Karadağ'a verilmiştir. Burada beş cami olduğu kayıtlardan ve Evliya Çelebi'den öğrenilmektedir. Ancak bugün isimleri bile unutulmuş, harap bir tanesinden başka hepsi yıkılmış, Osmanlı şehri görünmez olmuştur. Şimdi bir sanayi merkezi halindedir. Fatih Sultan Mehmed İşkodra'yı fethettikten sonra Arnavut eşkiyasından ve Venedik feceresinden korunmak üzere bu kaleyi inşa etmiştir. Hisar içerisinde 300 daracık ev, bir Fatih Cami ve cephaneleri vardır. Başka imaret yoktur. Yerinde incelememize göre kale iki nehrin birleşme yerinde harap bir haldedir.”

Şehirdeki Osmanlı dönemi eserleri Beyler Cami, Çavuş Cami, Fatih Sultan Mehmed Cami (Bu camiyi Evliya bildirmektedir. Evkaf kütüğünde görünmemektedir.), Hacı Mehmed Cami, Hasan Ağa Cami, Saat Kulesi, Vezir Köprüsü (Köprü İkinci Dünya Savaşında yıkılmıştır) olarak Ayverdi tarafından belirtilmektedir (Ayverdi, 1981, s. 282). Şehirde Osmanlı mimarisi örnekleri ve Sosyalist dönemde Sovyet tarzının etkili olduğu yapılarla birlikte çağdaş üsluplarda inşa edilmiş bina örneklerini görmek mümkündür. II. Dünya Savaşı'nda şehrin bombalanması sonucu birçok önemli yapı yıkılmış sonrasında sosyalizm ile birlikte sosyalist mimarinin etkileri şehirde görülmeye başlanmıştır. Osmanlı saat kulesi (18. Yüzyılın ikinci yarısı), Otel Podgoritsa (1967 (Hotel Podgorica), Petroviç Sarayı, İsa'nın Kutsal Kalbi Kilisesi, Aziz George Kilisesi (St. George Church), İsa'nın Dirilişi Ortodoks Katedrali, BM Çevre Evi (UNDP Eco-Building), Milenyum Köprüsü (The Millenium Bridge) başkentin önemli mimari eserleri olarak sayılabilir (Şekil- 2). Başkentin çağdaş konut mimarisinde apartman ve müstakil konutlar ağırlıklı olarak görülmektedir. Orta Çağ'a uzanan etkileyici ve karmaşık bir tarihe sahip olan ülkenin mimari yapıları kültürel miras açısından önemli bir yere sahiptir.

Şekil 1. Karadağ Haritası (URL-2) ve Başkent Podgoritsa'dan Genel Görünüm (URL-3).

Şekil 2. Osmanlı Saat Kulesi ve Petroviç Sarayı (URL-4), (URL-5).

Başkent dışında Nikşiç, Bar, Akova, Herceg Novi, Pljevlja, Berane, Rožaje, Kotor, Budva, Ülgün, Danilovgrad, Çetinje, Tivat ve Tuz önemli şehirleridir. Adriyatik Denizi kıyısında yer alan ülkenin önemli doğal özellikleri arasında Orjen Dağı, Durmitor Dağı, Zeta Nehri, Tara Nehri Kanyonu, Arnavutluk Alplerinde Zla Kolata Zirvesi, İşkodra Gölü ve Kotor Körfezi yer almaktadır (Şekil-3). İngiliz Şair Lord Byron (1788-1824) bu ülkenin doğal güzellikleri hakkında özellikle Adriyatik kıyı şeridi için şöyle demiştir: “Kara ve deniz arasındaki en güzel karşılaşma” (Krivokapic' & Diamond, 2017, s.2).

Şekil 3. Durmitor Dağı (URL-6), Tara Nehri Kanyonu ve Köprüsü (URL-7).

3. Karadağ'ın Tarihi ve Kültürel Yapısı

Tarihi boyunca farklı kültürlerin etkisinde kalan Karadağ topraklarına ilk yerleşenler İliyalılar'dı. Traklar ve Yunan Kolonilerinin de bulunduğu bölge sonraki yıllarda Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. Sırasıyla Latinler, Gotlar, Avarlar, Bizanslılar, Slavlar, Balşa Prenslüğü, Osmanlılar, Venedikliler, Karadağ Prenslüğü ve Karadağ Krallığı'nın egemenliği altında olan ülke 1944'te Yugoslavya Komünist Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin altı kurucu cumhuriyetinden biri olmuştur (Urhan, 2015, s.113; Moacanin, 2001, s.384). 1992 yılında Yugoslavya Komünist Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin feshedilmesinin ardından Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'nin bir bölümü olarak varlığını sürdürmüş ve 2006 yılında bağımsız bir ülke olarak kurulmuştur (URL-8).

Çok farklı kültürlerin etkisinde kalması ülkenin kültürel yapısının zenginleşmesini sağlamıştır. Özellikle Orta Çağ şövalyelik kültürü, Osmanlı kültürü, Ortodoks kültürü, Sırp

ve Slav kültürleri ve Akdeniz kültürü tarih boyunca ülke halkının folklorunu, yemek kültürünü, sanat ve edebiyatını, mimarisini yoğun bir şekilde etkilemiştir. Çok kültürlü bu zengin karışım, cesaret ve insanlık, sadakat ve vatan sevgisi gibi inançlarında temsil edilmektedir. Öte yandan kan davaları toplumun yaşamını ve kültürel yapısını da etkilemiştir. Özcan eserinde (2009, s.31) Paul Edmons'un eserinden (Edmons, 1927, s. 43) aktarımla bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Karadağ toplumu bilindiği gibi kabile tipi bir örgütlenmeye sahiptir. Kabileler ailelerden oluşmaktadır. Soya ve soy ağacına müthiş önem verilmektedir. Öyle ki soy ağaçları bir Karadağ evinin en önemli ve değerli odasında yani yatak odasında duvara asılırdı. Kabile tarzı yaşam biçimi görülen toplumlarda kan davası gerçeği vardır. Nitekim Karadağ kan davasının yaşandığı yerlerden birisidir. Evin en değerli mobilyaları yatak odasında bulundurulurdu. Zaten misafirler de yatak odasında ağırlandı ve misafire yemek, yatak odasında yedirilirdi.”

Karadağlıların geleneksel dansa, müziğe, epik şarkılara ve şiirlere olan sevgisi ve sosyal kültürü, yüzyıllar öncesine dayanan önemli kabile kimliklerine sahip klanlar ve aileler üzerinde etkilidir. Tarihi şehirleri ve ünlü Orta Çağ duvar resimleri, kültürün ülkedeki mimari ve sanatın üzerindeki etkilerini yansıtmaktadır (Şekil-4 ve Şekil- 5).

Şekil 4. Kotor Şehri ve Tarihi Surları (URL-9).

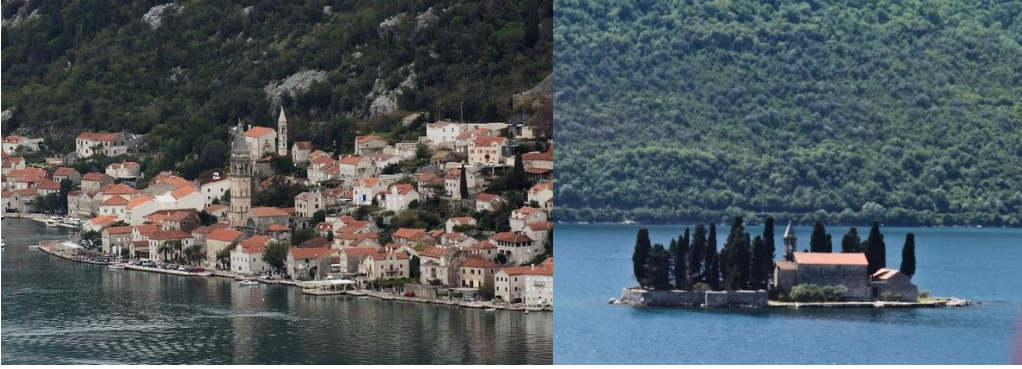
Şekil 5. Ostrog Manastırında Duvar Resimleri (URL-10).

4. Karadağ Mimarisine Genel Bir Bakış

Mimarlık söz konusu olduğunda, Karadağ Doğu ve Batı kültürel etkilerinin gerçek bir birleşimidir. Özellikle Roma, Venedik ve Osmanlı mimarisi ülke mimarisinin gelişiminde etkili olmuştur. Örneğin Karadağ kıyıları, daha çok Akdeniz mimarisinin güçlü örnekleriyle dolu olması nedeniyle "Venedik Karadağ" olarak da bilinmektedir. En göze çarpan örnekler Akdeniz kıyı mimarisi için Kotor ve Perast şehirleridir (Şekil- 6,7). Örneğin Kotor şehrinde 400 yıllık Venedik egemenliği, şehre tipik Venedik mimarisini kazandırmıştır. "Storica Cattaro"³ mimarisi olarak adlandırılan denizden yüksek savunma duvarları ile ayrılan şehirler kurulmuştur. Sur yerleşimleri içinde Venedik tarzı saraylar, evler ve dini yapılar bulunmaktadır (Şekil-7). Venedik mimarisi Gotik, Romanesk, Rönesans ve Barok tarzların birleşimini sunmaktadır. Ancak diğer kıyı şehirleri Venedik ve Osmanlı etkisinin benzersiz bir kombinasyonuna sahipken, Bizans kültürünün etkisi ülkenin iç kesimlerinde mevcuttur.

Yukarıda değinildiği üzere; ülkenin önemli tarihi mimari mirasları arasında tarihi bir Venedik yerleşimi olan Kotor şehri bulunmaktadır (Şekil-8). UNESCO Dünya Mirası Listesi'ndeki şehir 4,5 km uzunluğunda 20 m yüksekliğinde 15 m genişliğinde surlar ile çevrilidir. Bir başka tarihi yerleşim de Uluç Ali Paşa tarafından Osmanlı topraklarına katılan Budva şehridir. Tarihi Ülgün (Şekil- 8), Herceg Novi ve Bar şehirleri, Aziz George Kilisesi (10. Yüzyıl) (Şekil-6), Ostrog Manastırı, Herceg Novi Saat Kulesi, Njegos Mozolesi, Aziz Ivan Budva Kilisesi, Kanli Kula (Kanlı Kule), Petrovic Sarayı, Nikola Sarayı, Biljarda Sarayı diğer önemli mimari miraslarıdır (Şekil-2).

³ Storica Cattaro ya da Stari Kotor, Venedikliler tarafından inşa edilmiş Kotor'u denizden gelebilecek saldırılardan koruyan Venediklilerin "Cattaro" dediği Venedik yapısıdır. MS. 9. Yüzyılda başlayıp 18. Yüzyıla kadar inşası devam eden Storica Cattaro, günümüzde UNESCO Dünya Mimari Mirası Listesindedir.

Şekil 6. Tarihi Perast Şehri Genel Görünümü (URL-11) ve Aziz George Kilisesi (Fotoğraf Üçüncü Yazar Tarafından Çekilmiştir).

Şekil 7. Sırasıyla Persat ve Kotor Şehirleri Yapı Dokusu, Ara Sokaklardan Bir Görünüm ve Venedik Tarzı Binalar (URL-12, URL-13).

Şekil 8. Tarihi Ülgün Şehri, Tarihi Kalesi ve Yakın Çevresinde Konut Yerleşimi (Fotoğraf Birinci Yazar Tarafından Çekilmiştir).

5. Karadağ'da Geleneksel Konut Mimarisi

Karadağ'ın eski dönem kırsal yerleşimleri genellikle göl, nehir gibi su kenarındaki verimli kesimlerde, dağlık bölgelerin eteklerinde, çoğunlukla güneşli ve rüzgârdan korunaklı yerlerde gelişmiştir. Karadağ eski yerleşiminin mimari karakteri basit ve sade olarak tanımlanabilir.

Karadağ'ın geleneksel konut mimarisi hakkındaki bilgileri Sommières'in seyahatnamesinden edinmek mümkündür. Sommières⁴ bu evlerin belirli bir mimari üslubunun bulunmadığını söylemektedir. Herkes kendi evini inşa etmektedir. Sadece önemli yapıların inşasında ustalar görev almaktadır. Hatta kadınların konut inşasında görev aldıkları bilinmektedir (Özcan, 2009, s.27). Dini yapılar hariç binaların iç ya da dış kısmında herhangi bir süs eşyası ya da süsleme bulunmamaktadır. Az sayıda bulunan mobilyalar, oldukça kaba biçimlere sahiptir ve tüm işlevsel eşyalar, Abuli, Trieste ya da Venedik'ten getirilmiştir. Sommières'in aktarımına göre evde yere serilen hasır ya da

⁴ Bölge hakkında detaylı ilk çalışma 1807-1813 yılları arasında Kotor'daki Fransız kuvvetleri komutanlığını yapan Vialla de Sommières tarafından yapılmıştır.

halıların üzerinde uyumaktaydı ve eşya oldukça azdı. Odanın tam ortasında, etrafında büyük taş ya da ahşap taburelerin bulunduğu bir ocak ve odanın duvarlarında depolama amaçlı raflar bulunmaktaydı. Giysiler, odanın bir köşesinde bulunan çivilere asılmakta ve kıymetli eşyalar da kutularda saklanmaktaydı. Ardı arkası gelmeyen savaşlar nedeniyle, kalıcı yerleşim ve mülkiyet güvenliğinin uygulanamaz hale geldiği Karadağ'da herkes tarafından kullanılan bu kutular, taşınabilir özellikteydi (Sommières, 1820). Aslında Karadağlılar'ın, Batı ülkelerinin konutlarında bulunan mobilyaları kullanmaktan çok fazla haberdar olmadıklarını söylemek mümkündür.

Münif Paşa'nın⁵ Karadağ Risalesinde ise yabancı seyahatname ve gazetelerden derlemiş olduğu yazılarında Karadağ hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler arasında Karadağ evleri ve iç dekorasyonu da yer almaktadır (Gölen, 2021, s.9). Paşa'nın anlattığı kulübelerin bazı örnekleri Karadağ ve Bosna Hersek'in yüksek dağlık bölgelerinde hâlâ ayakta. "Kuča" adı verilen bu yapılar çok basit, çoğu tek odalı, tek pencere binalardır. Karadağ gibi geçim kaynaklarının oldukça kısıtlı olduğu bir bölgeden bekleneceği gibi yaşam son derece sadedir ve evlerde günlük ihtiyacın haricinde lüzsüz tek bir malzeme dahi bulunmamaktadır. Isınma, aydınlatma ve yemek pişirme aracı her evde bulunan ocaklardır. Haliyle evleri duman bacası olağan bir durumdur. Ev tabanları toprak üzerinde serili keçe ve hasırlardan ibarettir. Evlerde dolap yoktur. Kıymetli eşyalar sandıklarda saklanmaktadır. Ev dışında ise yatak, yorgan ve eşyalarını korumak için "Stroka" denilen kalın yünden bir kepenek kullanmışlardır. Şekil-9'da 1879 yılına ait bir gravürde Karadağ geleneksel konutunda bir iç mekân betimlemesinde bu anlatılanlar görülmektedir.

Şekil 9. 1879 Yılına Ait Bir Gravürde Karadağ Evinin İç Mekânından Bir Görünüm (URL-14) ve 1880- 81 Yıllarında Kotor'dan Görünüm (URL-15).

Temizer eserinde (2012, s.1058) Cevad Paşa'nın Karadağlıların evleri ile ilgili şu bilgileri verdiğini belirtmektedir: "Haneleri bir kat ve taştan, üstü ottan ma'mûl olup derûnlarına girilmez derecede müstekrehtir" (BOA, Y.EE, 86/74, Hicrî 09/N/1301).

Seyahatnamelerde kısaca belirtilen Karadağ'ın geleneksel konut mimarisi değişik şekillerde sınıflandırılmaktadır. En temel sınıflandırma iklim, coğrafi özellikler, topografya

⁵ 19.Yüzyılda yaşamış Osmanlı Devlet adamı.

ve kültürel özelliklerin dikkate alınmasıyla bölgelere göre yapılmakta ve Karadağ'ın Kuzey bölgesinde yer alan konutlar ve Güney bölgesinde yer alan konutlar olarak iki grupta incelenmektedir (Nurkoviç', 2015, s.9). Bu iki bölgedeki konutların en belirgin farkı yapı malzemesi kullanımınıdır. Güney bölgesinde taş malzeme kullanımı ağırlıklı iken kuzey bölgesinde ahşap malzeme, ahşap ve taş malzemenin birlikte kullanımı yapı strüktürü ve planlamayı da etkilemiştir. Bu çalışmada da konutların sınıflandırması Karadağ'ın Kuzey bölgesinde yer alan konut tipleri ve Güney bölgesinde yer alan konut tipleri olarak incelenmektedir.

5.1. Karadağ'ın Kuzey Bölgesinde Konut Tipleri

Karadağ'ın Kuzeyi dağlık ve karasal iklime sahip bir bölge olduğundan bu bölgedeki konutların gelişimi de büyük ölçüde zorlu coğrafi koşullara uyum sağlamak amaçlı olmuştur. Ülkenin kuzeyinde coğrafi şartlara ve sosyo- kültürel özelliklere göre farklı konut tipleri bulunmaktadır. Dinar dağ evi mimarisi, kule evler, sundurmali/ çardaklı evler şeklinde konut tipleri görülmektedir. Tüm bu konutların ortak özelliği basit plan tipine sahip olmaları, topoğrafyaya göre şekillenmeleri, iklim koşullarına uygun ve yerel malzeme kullanımı ile inşa edilmeleri, konut güvenliğinin planlamada dikkate alınmasıdır.

5.1.1. Dinar Dağ Evleri

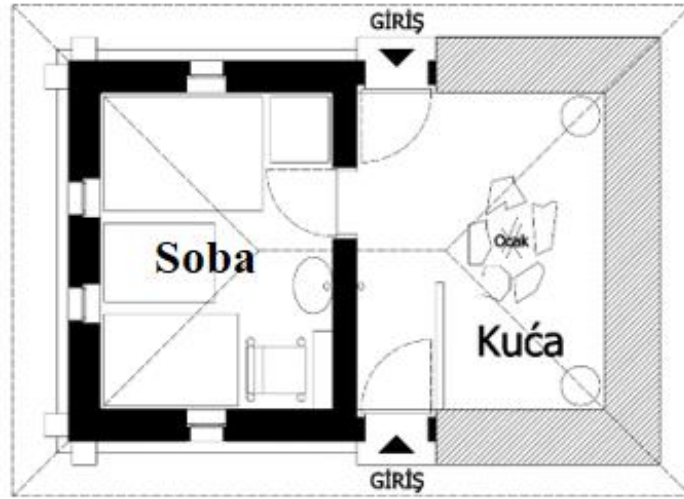
Dinar evleri adını Dinar Alplerinden almaktadır. İtalya'nın kuzeydoğu bölgesinden yayılan ve Karadağ, Slovenya, Hırvatistan, Bosna Hersek, Sırbistan, Karadağ ile Arnavutluk'un güneydoğu kesimlerine kadar uzanan dağ sıralarından oluşan Dinar Alpleri Avrupa'nın en geniş ve engebeli dağ bölgeleridir. Dinar Alplerindeki nehirler, bölgede yaygın olan birçok geçit ve kanyonu aşındırıp oymuştur. Dinar Alplerindeki yerleşimin tarihi antik çağlara kadar uzanmaktadır. Bölgede çok sayıda tarihi yerleşim kalıntısı ve kaleler bulunmaktadır.

Dinar evleri esasen Dinar Alplerinin bulunduğu bölgede yer alan ve günümüzde Karadağ, Hırvatistan, Slovenya, Sırbistan, Kosova sınırları içinde bulunan ev tipini tanımlamaktadır. Bu engebeli coğrafyada yerleşimler de çiftlik evleri şeklinde dağınık haldedir. Her çiftlik geniş bir aile birimidir. Bu çiftliklerin arazi üzerindeki izleri küçük ama belirgindir. Dik açılı ahşap, sazdan veya arduaz kiremitli çatılara sahip ahşap ya da taş yapılar çiftlik etkinliklerine ev sahipliği yapmaktadır. Her bina belirli bir işleve hizmet etmek için oluşturulmuştur. Ahşap bir çitle çevrili olan çiftliğin ana konutunda Münif Paşa'nın da yazılarında belirtmiş olduğu "kuća" olarak isimlendirilen ve yaşama- ocak mekânı olarak kullanılan mekân bulunur. Esasen "kuća" sözlük anlamı olarak "ev" demektir. Kuca çiftlik evinin işlevsel ve hiyerarşik merkezini oluşturmaktadır (Bing & Harrington, 1995, s.163) (Şekil-10).

Dağlık bölgelerdeki bu konutlar yukarıda da belirtildiği gibi taş ya da ağaç kütük malzeme kullanılarak yapılmışlardır. 1902'de Jovan Cvijić⁶, ülkenin güneyinde taş malzemedan yapılmış dağ evlerinin ve kuzeyinde ise ahşap dağ evlerinin yaygın olarak inşa edilmiş olduğunu belirtmiştir. Adriyatik kıyılarında taş malzeme mimarinin önemli bir yapı malzemesi iken, Dinarik bölgelerindeki hâkim ev tipi olarak ahşap kütük evler görülmektedir. Bununla birlikte, Plav-Gusinye ve Vasojević bölgeleri için, ahşap ve taş karışımı evlerin inşa edilmiş olduğunu belirtmek gerekmektedir. Taş evler, duvarları harçla bağlanmış, genellikle zemin katı olan, ancak yaşam katının, üst katta olduğu iki katlı evlerdir. Tek katlı yapılan konutlar da mevcuttur. Örneğin basit tek katlı ev planı incelenecek olursa (Dinarska kuća) yukarıda da belirtildiği gibi ocaklı bir yaşama mekânı (kuća) ve yatma mekânı olarak iki ana mekândan oluştuğu görülmektedir. Kuća'nın

⁶ Sırp coğrafyacı ve etnolog.

ortasında bulunan ocağın davlumbaz ve bacası iç mekândaki dumanı dışarıya atar. Depolama elemanı olarak raflar yapıya bağlı şekilde duvarlarda ocağın etrafında konumlanmıştır. “Soba” olarak isimlendirilen İkinci oda yatak odası olarak kullanılır. Bu mekânda seramik soba ve birkaç yatak bulunur (Şekil-10). Genellikle bu odanın altında erik rakısı depolanan bir mahzen yapılır. Genç evliler bu ana konutun dışında yapılmış kuća’sı olmayan daha küçük kulübelerde yaşar. İş yapılan sundurmalı alanlar, erzak depoları, ahır, kümes ve ambarlar konut kompleksinin diğer mekanlarını oluşturur (Bing & Harrington, 1995, s.163-170). Daha büyük evlerde “çardak” olarak isimlendirilen mekân ise özellikle yaz aylarında yaşama alanı olarak kullanılır. Çardaktan “odaja” olarak (Orhanlı, 2020, s.40) isimlendirilen odalara geçiş yapılır (Şekil-10).

Şekil 10. Kuzey Bölgesinden Temel Konut Plan Şeması ve Kuća (Nurkoviç', 2015, s.11'den Alınarak Birinci Yazar Tarafından Yeniden Çizilmiştir) (URL-17).

Özel tip taş evler olarak, her biri üç katlı belirli bir şekle sahip ve konutun yanı sıra savunma işlevi de olan kule evler de bulunmaktadır (Şekil-11). Kule evler ayrı bir bölümde ele alınacaktır. Etnograf Andrija Jovičević, Plav-Gusinye bölgesindeki evler için taş evlerin yapım şekli ile ilgili olarak 20. yüzyılın başında şöyle demektedir: “İçerideki duvarlar önce çamur, sonra siva ile kapatılır. Duvarın nefes alması ve iç mekânın havanın dengesinde sağlanması açısından taşların birleşimi çamurla yapılmış ve üzeri çamurla sıvanmıştır (Kapetanović, 2019, s.11-12).”

Şekil 11. Vasojevic Tipi Taştan Yapılmış Bir Kule Ev Ve Karma Sistemde Ahşap Ve Taş Malzemeden Yapılmış Dağ Evi (Kapetanović, 2019,s.12).

5.1.2.Kule Evler

Kule evler, Narodno Neimarstvo kitabında⁷ (Deroko & Novak, 1968) "istisnai bina biçimleri" olarak belirtilmiştir. Dini yapılardan sonra kuleler, kırsal kesimdeki geleneksel halk mimarisinin en temsili öğeleri olarak kabul edilir. Kuleler aynı zamanda konut, savunma ve ekonomik rolü olan ancak en önemli özellikleri savunma gücü olan binalardır. Kuleler, küçük pencereleri ve boşlukları ve biraz daha açık bir üst katı olan yüksek, kompakt taş binalardır. Geçmişte, daha büyük, daha iyi inşa edilmiş her taş ev Karadağ'da bir kule olarak kabul edilmiştir. 20. yüzyılın başında Jovan Cvijić, Vasojević'i'de⁸ birinci kat taştan yapılmaya bile iki katlı tüm evlerin kule ev olarak adlandırıldığını belirtir. Polimlje'de, Vasojević'i'de iki katlı evlere kule denir ve alt katları taştan yapılmış ya da ahşaptan inşa edilmiştir (Şekil-11). Kuleler, Orta Çağ'dan beri sağlam konut biçimi olarak inşa edilmiştir. Bugüne kadar korunan kuleler muhtemelen 17. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın başına kadar inşa edilmiştir. Önceleri kişisel ve mülkiyet güvenliğinin sağlanması amacıyla yalnızca nüfusun en zengin tabakasındaki bireyler kule evler inşa etmiştir. Sonraları Karadağ genelinde yaygın olan kan davaları⁹ nedeniyle köylüler de kule tipi evler inşa etmişlerdir. Savunma görevine ek olarak, kulelerin inşası da ailelerin zenginliğini ve gücünü ifade etmiştir. Yapım zamanına ve genel özelliklerine göre, kuleler iki gruba ayrılabilir: 17. ve 18. yüzyıllarda inşa edilen, büyük olasılıkla Orta Çağ kulelerine benzeyen, esasen savunma işlevi olan eski kuleler ve 19. ve 20. yüzyıllarda inşa edilmiş kuleler. Özel bir grup olarak, Martinović'i'de inşa edilen ve kare kaidenin tipik kulelerinden farklı olarak uzun dikdörtgen tabanlı kuleler öne çıkmaktadır (Şekil-13) (URL-18).

⁷ Aleksandar Deroko ve Viktor Novak tarafından 1968 yılında yazılmış Dinar Mimarisini anlatan temel bir kaynak kitaptır.

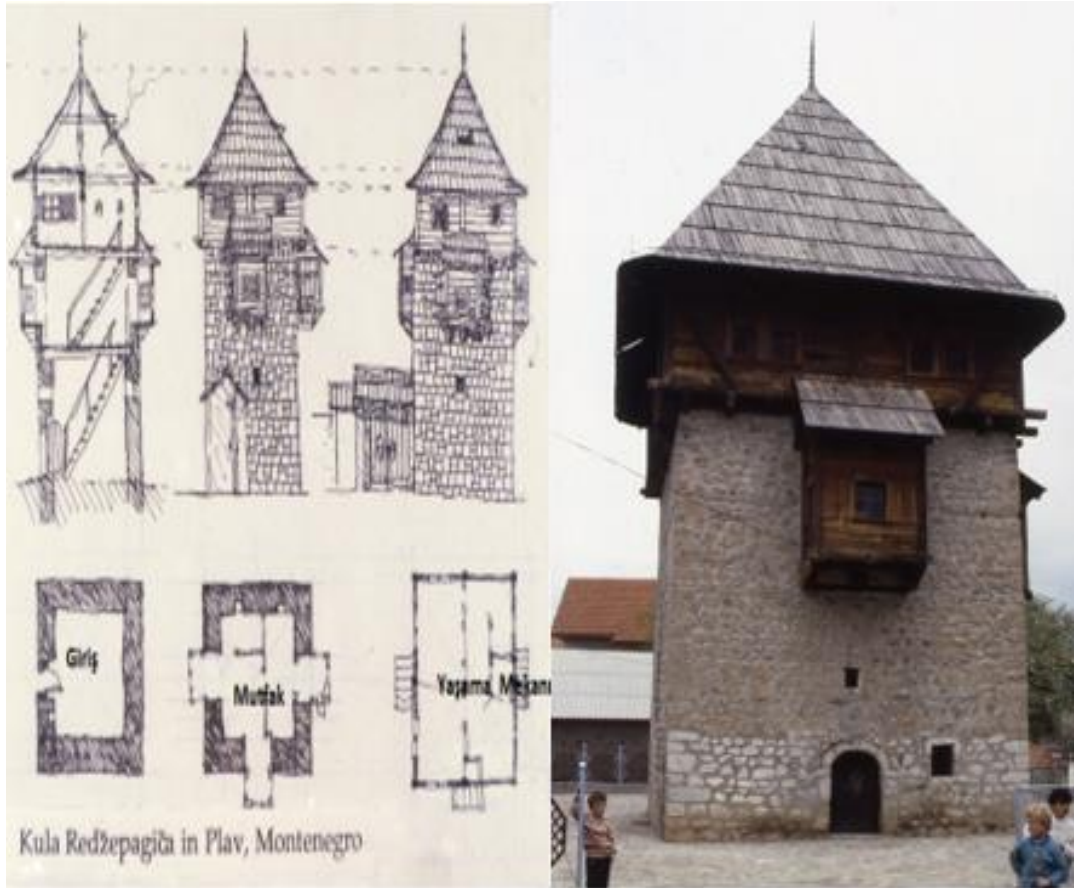
⁸ Kuzeydoğu Karadağ'da, Brda bölgesinde yer alan bir bölgesel birimdir.

⁹ "Krvna Osveta" olarak bilinen Karadağ geleneksel kan davası kanununa göre, bir Karadağlı, katili ya da katilin yakın akrabalarından birini öldürerek akrabasını öldüren den intikam almak zorundadır.

Kule evlerin genel karakteristikleri arasında zemin katta ufak bir pencere ve hemen yanında bulunan bir giriş kapısı bulunmaktadır. Bu pencerenin dışarıdan algılanması zordur. Ancak içerdekilerin dışarıyı gözetlemesi için yapılmıştır. Zemin kat servis amaçlıdır. Katlar arasında düşey sirkülasyon ahşap merdiven ile sağlanmaktadır. İkinci ya da üçüncü katlar yaşam katıdır. En üst yaşam katı "çardak" olarak isimlendirilir. 45-60°'lik eğimli çatılar bu evlerin önemli karakteristiklerindedir. Bazı konutlarda çatının hemen altında yarık şeklinde ince uzun pencere açıklıkları bulunmaktadır (Nurkovic', 2015, s.16-17) (Şekil-12,13, 15). Günümüzde kule evlerin bazıları restore edilerek turizme kazandırılmaktadır.

Turizme kazandırılan örneklerden biri Plav şehrindeki Redzepagic Kule Evidir. Redzepagic Kulesi (Recepagiç Kulesi) 1671 yılında Hasan Bey Recepagiç tarafından yaptırılmış olup; günümüzde Plav şehrinin mimari simgesi olarak kabul görmektedir (Şekil-12,13,14).

Esasen Anadolu geleneksel konut mimarisinde de Bizans kültürü etkisiyle yapılmış kule evler benzer şekilde görülmektedir. Günümüzde Karadağ'ın hızla gelişen şehir dokusu içerisinde bu evlerin çağdaş binalar arasında varlıkları tehlikeye girmiştir (Şekil-16)

Şekil 12. Kule Ev Plan ve Görünüm (URL-17).

Şekil 13. Redzepagic Kulesi İç Mekândan Görünümler, Zemin ve Orta Kat İç Mekân Kullanımı (URL-19).

Şekil 14. Redzepagic Kulesi İç Mekândan Görünümler, Üst Kat, Yaşam ve Savunma Katı ve Üst Kata Çıkış Merdiveni (URL-20).

Şekil 15. Kule Ev Çeşitleri (URL-17) ve Osmanlı Döneminde Rozaje Şehrinde Bir Kule Ev ve Ev Halkı (URL-21).

Şekil-11'de görülen 1671 tarihli yapı; zemin kat seviyesinde hayvanları barındırmakta iken orta katta yemek pişirme ve hijyen için, en üst katta ise yaşam ve gözetim için kullanılıyordu. Temel taştan, üst katlar, çıkmalar, çatı ise ahşaptan yapılmıştır. Alt resimde görülen konut eskizi de Alexander Deroko tarafından 1939'da basılan bir çift portfolyo olan "Halk Mimarisi"nin birinci cildindeki iki illüstrasyondan geliştirilmiştir.

Şekil-15'deki kule ev, Kuzeydoğu Karadağ'da Arnavutluk ve Kosova sınırındaki bir kasaba olan eski Plav pazarının yakınındaki bir yerleşim bölgesinde yer almaktadır. Konut, bir yerleşkenin parça olarak 16. yüzyılın sonlarında veya 17. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olup; şehirdeki en eski yapılardan biri olduğu düşünülmektedir. Kule ev, kültürel bir anıt olarak belirlenmiş ve 1980'lerde restore edilmiştir. Yine Şekil-15'de sağ resimde kule evlerden bir tarihi fotoğraf görülmektedir. Görülmektedir ki; kule evler çeşitli yörelerde ve tarih boyunca farklı büyüklük ve şekilde yapılmıştır. Günümüzde ise yukarıda da belirtildiği üzere bu evler çağdaş şehir dokusu içinde kaybolmaya yüz tutmuştur (Şekil-16).

Şekil 16. Rozaje ve Berane Şehirlerinde Çağdaş Konutlar Arasında Kalan Bir kule Ev ve Sundurmali Ev (URL-22).

5.1.4.Sundurmali/ Çardaklı evler

Sundurmali ya da diğer adıyla çardaklı (çardak) evler evin dış cephesinde yer alan bir açık alan yaşama mekânının evin temel tasarım ögesi olarak planlamada yer aldığı konut tipidir. İklimsel özellikler ve mevsimsel dönüşüme göre kullanılabilen bu mekân istenildiğinde bir doğrama sistemi ile kapatılmaktaydı. Tarihsel süreçte çeşitli kültürel etkilerin yansıması olarak konutlarda yapılan bu sundurmalar bazı örneklerde dairesel balkon şeklinde görülmektedir (Şekil-17). Genellikle üst katın köşesinde hem gölgelik bir oturma alanı hem de yaz esintilerinin güçlü etkilerini yok etmeyi sağlayan, manzaraya doğru yönelmiştir. Balkonların kışın yarı açıktan kapalı alana, açıklığın tepesinden inen ahşap kepenkler veya yatay olarak kayan camlı çerçeveler kullanılarak dönüştürülmesi özel bir niteliktir (Vuksanović, 2009).

Şekil 17. Sundurmalı Ev Örneği (URL-17).

Şekil-17'deki bu konut, dış duvarları yapmak için daha hafif dolgu kullanan tipik bir taş ve ahşap çerçeve konstrüksiyondur. Zemin seviyesi, normal olarak, bir depo olarak kullanılan bir duvar temelini üzerine inşa edilmiştir. Üst duvarlar kereste dikmeler kullanılarak inşa edilmiş ve aralarındaki alanlar dallar ve kil sıva veya yumuşak tuğla ile doldurulmuştur. Yüzeylerin sızdırmazlığı için dış cephe sıvası uygulanmıştır. Ahşapla çevrili merdivenler, ana yaşam katlarına ve galeriye çıkar. Ahşap dikmelerin, bitiş yüzeyini ahşap çerçeveye kilitlemek için çentikli olduğu görülebilir. Ahşap kırma çatı yöreye özgüdür. Günümüz şehir dokuları içinde kalan geleneksel sundurmalı konutlar da tıpkı kule evler gibi tehdit altındadır (Şekil-16).

5.2. Karadağ'ın Güney Bölgesinde Konut Tipleri

Karadağ'ın güneybatı kısmı Adriyatik Denizi'ne açılmaktadır ve Akdeniz iklimi etkisi görülür. Yazların kuru ve rüzgârlı yaşandığı coğrafyada kışlar yağmurlu geçer. Herceg Novi, Tivat, Kotor, Budva, Bar, Ülgün güney bölgesinin önemli şehirleridir. Karstik evler ve Akdeniz evleri olarak konut tipleri görülmektedir.

5.2.1.Topografyaya Göre Şekillenen Geleneksel Konutlar ve Karstik Ev Mimarisi

Bu sınıflandırmalardan biri topografyaya göre şekillenen Karstik Bölge Konutlarıdır. Keković vd. (Keković, Petrović, & Ćurčić, 2019, s.687), geleneksel mimariye ait olan bu evlerin işlevsellik ve insan ölçeğinde inşa ile karakterize olduğuna işaret etmektedir. Bu evin yapımında basit bir mimari ifadeyle, sürdürülebilir tasarımın gerekli tüm unsurları birleştirilmiş, her ayrıntıya, orantıya ve ölçüye dikkat edilmiştir. Paštrovska bölgesi olarak da bilinen Karadağ karstik alanında¹⁰, tipik bir ev örneği Crmnica¹¹ evleridir.

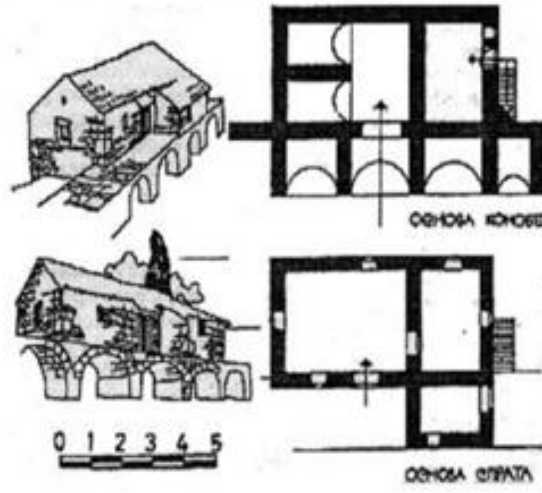
Crmnica orijinal morfolojiyi ve karakteristik geleneksel mimariyi koruyan bir yerleşimdir. Crmnica köyleri, ekilebilir arazinin çevresi boyunca, İşkodra Gölü'ne doğru taşlı yamaçlarında evlerin gruplandırılmasıyla oluşur ve yarı kırık veya sıkıştırılmış tipte, mezralardan veya daha küçük komşuluk gruplarından oluşan, bir çeşit yerleşim olarak gruplandırılabilir. Morfolojik anlamda, Crmnica evleri tipolojik olarak izohipslere paralel evler ve izohipslere dik fakat aynı mimari elemanlara sahip evler olarak ayrılabilir (Şekil-18). Sık yaşanan savaşlar ve yoksulluk, Crmnica evini açık ve basit bir yapı mantığıyla küçük bir savunma yapısı şeklinde oluşturmuştur. Bu evlerin yapımında düşmanlardan ve iklim koşullarından korunma temel amaçlar arasındadır. Bu konutları işlevsel olarak incelersek; en yaygın Crmnica ev tipi, zemin kat ve birinci kat olarak ayrılmıştır. Yamaçtaki binalarda arazi eğimli olduğundan, üst kat sadece konut faaliyetlerini içerir. Mutfak (ocak) ve odalar zeminle temas halinde olmasına rağmen bir kat olarak değerlendirilebilirken, zemin katta bir mahzen, meyhane ya da bakkal olarak kullanılan bir mekân ve erzak deposu bulunmaktadır (URL-18).

Crmnica evlerinin en karakteristik unsuru evin zemin katında kapalı kısmı bir taverna olan tonozlu yarı açık bir alan olan volattır. Yine Crmnica evinin ayrılmaz bir parçası avludur. Ev ile avlu arasındaki bağlantı, evin birinci katı seviyesinde tonozların üzerinde bulunan, üzerinde oturmak için taş bankların yer aldığı teras aracılığıyla yapılmaktadır. Özetle, eve terastan giriş yapılmaktadır. Teras genişletilmiş bir oturma odası işlevine sahiptir. Sosyal ilişkiler açısından önem arz eden aile yapısına uygun olarak yapılan teraslar neredeyse her zaman yamaçlara ve ekilebilir araziye doğru yöneliktir. Mümkünse ev, kuzey ve güney rüzgârlarından korunmak için kalkan duvarları kuzeye ve güneye çevrilecek şekilde yönlendirilmiştir.

Açıklıkların boyutu, yönü ve düzeni ile ilgili katı kurallar bulunmamaktadır. Pencerele yaklaşık 1: 2'lik dikdörtgen bir orandadır. Taş söveli pencerelerin ahşap doğramaları boyanarak cepheye hareket kazandırılmaktadır. Pencerele genellikle evin yokuş aşağı bakan tarafında yer alırlar ve mülk üzerinde görsel kontrol kazanırlar. Evlerin daha gelişmiş formlarında kalkan duvarlarında da pencereler görülmektedir. Güney rüzgârları ve güneş nedeniyle evin güney tarafında neredeyse hiç açıklık yoktur. Evin çatısı bölge rüzgârının esiş yönü dikkate alınarak biçimlendirilmiştir. Crmnica evlerinin cepheleri ayrıca duvardaki nesnelere saklamak için nişlerle karakterizedir (Şekil-19). Bu nişler ayrıca iç kısımda, çoğunlukla ocağın etrafındaki alanda bulunurlar. Crmnica evi, yalnızca kesme taştan, ahşap asma tavanlı ve ahşap çatılı olarak inşa edilmiştir (URL-18).

¹⁰ Karstik arazi: Kayalık arazi.

¹¹ Crmnica, Karadağ'ın güneyinde, Bar belediyesi (Şekil-22) içinde yer alan ve gayri resmi olarak bu belediyenin bir bölümü olarak kabul edilen tarihi bir bölgedir. Bölgenin başkenti Virpazar'dır. Bölge 27 köyden oluşmaktadır: Boljevići, Braćeni, Brijege, Bukovik, Donji Brćeli, Dupilo, Gluhi Do, Godinje, Gornji Brćeli, Komarno, Krnjice, Limljani, Mačuge, Mikovići, Orahovo, Ovtočići, Popratnica, Seo, Tomici, Trnovo, Utrg, Virpazar ve Zabes.

Şekil 18. İzohiplere Paralel Ev (URL-18) ve Plan Tipi (Rajković, 2012).

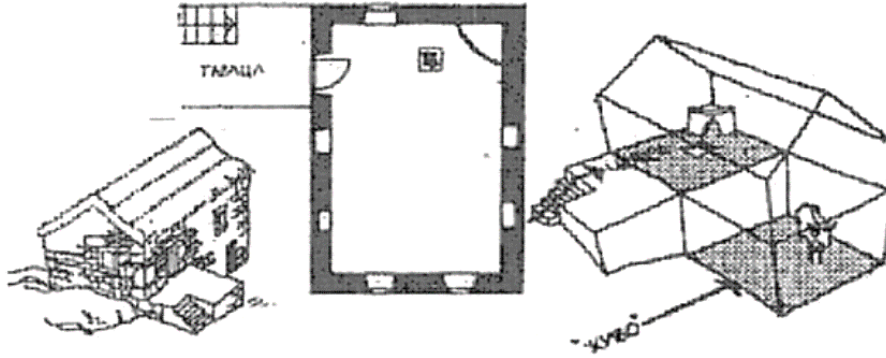

slika 17

Şekil 19. Duvarda Niş (URL-18).

Bu evlerin kat döşemesi ahşaptır, ancak genellikle köşede bulunan ocağın altında, ocaktan yükleri almak için bir taş tonoz "volat" oluşturulur. Evin uzun tarafı, izohipleri izleyerek yamaca veya göle doğru yönlendirilir. Geleneksel bir Crmnica evinin tüm fonksiyonel tasarım öğeleri mevcuttur.

İzohiplere dik konumlanan evlerde de benzer özellikler görülmektedir. Ancak, izohiplere paralel evdeki duruma kıyasla, merdivenli teras bütünün mimarisinde çok daha küçük bir paya sahiptir. Evlerin ana özellikleri, vurgulanmış sütunlara sahip zemin kat ve dik dış basamaklardır. Evin zemin katı çoğunlukla ekonomik amaçlı kullanılırken üst kat yaşam katıdır. Kireç harçlı kesme taş bloklardan örülen duvarın kalınlığı 50-80 cm arasındadır. Cepheler nadiren boyanmıştır (Şekil-20-21-22).

Şekil 20. İzohiplere Dik Konumlanmış Ev (Rajković, 2012).

Şekil 21. Čelobrd Köyünden Karstik Ev Örnekleri (Keković, Petrović , & Ćurčić, 2019,s.686)
(URL-23).

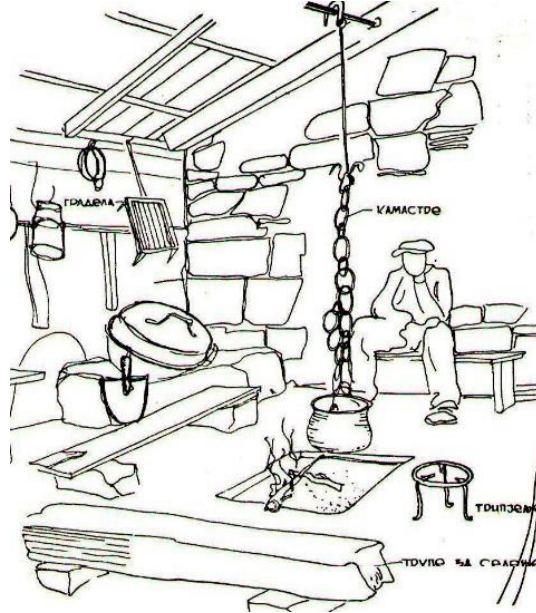

Şekil 22. Ostros Bar Şehri Genel Görünüm ve İki Katlı Ev (Fotograf Birinci Yazar Tarafından Çekilmiştir.)

Kurt Hasert¹² 1891'de Karadağ'a yaptığı ziyarette bu bölgede Zeta¹³ konutlarını şöyle tanımlamıştır: Topoğrafya ve manzara İşkodra Gölü'ne doğru değişmektedir. Taş evlerin duvarları beyaz boyalı olup dekoratif pencerelere sahiptir. Kaldığı evin zemin katında şeker, kahve, yağ gibi erzak satılan bir dükkân bulunmaktadır. Üst katta ise ocak ve döşekler bulunan bir oda vardır (Skataric, Spalevic vd. 2021, s.717-735) (Şekil-22).

¹² Alman Coğrafyacı, özellikle yazılarında Zeta Evlerinden söz etmiştir.

¹³ Tarihte Zeta bölgesi olarak anılan bölge, günümüzde eski Yugoslavya eyaletlerinden bugünkü Karadağ Cumhuriyeti'nin Cetinje kenti ve ilidir.

Şekil 23. Güney Bölgesi Konutlarında İç Mekân (Tomanovi'c, Rajkovi'c vd., 2019, s.3873).

Tomanovic, Rajkovi'c vd. eserlerinde (2019, s.3866-3901) Adriyatik Bölgesinde yer alan taş evlerin iç mekânını betimleyen bir illüstrasyon ile bu konutların iç mekânında az sayıda işlevsel eşya kullanıldığını ve ocağın mekânın odak noktasını oluşturduğunu belirtmişlerdir (Şekil- 23). Geleneksel konutlar dışında Karstik Bölgede Dinar Bölgesinde olduğu gibi çok sayıda tarihi yerleşim kalıntısı ve kaleler de bulunmaktadır (Şekil- 24).

Şekil 24. Karstik Bölgede Tarihi Bir Yerleşim Kalıntısı, Kom Kalesi Crkvice (1884) (URL-16).

5.2.2 Akdeniz Evleri

Karadağ'ın güneyinde kıyı yerleşimleri çoğunlukta olduğundan bu yerleşimlerdeki konutlar bölgenin önemli konut yapılarını oluşturmaktadır. Güney Karadağ'da mimari formun kendisi ile onu çevreleyen tüm alan arasında her zaman ince bir denge, bir çizgi vardır. Yapı, daha sonra inşa edilmiş bir şey değil, peyzajın doğal bir parçası gibi

görülmektedir. Bu tür uyumlu mevcudiyet, yalnızca boyut, biçim, ışık ve renk gibi faktörlerin genel dengeli görünümüne dahil edilmesi durumunda korunur. Bu bölgede evler basit bir dikdörtgen plana sahip, taş duvarlı ve zona kaplı beşik çatılı iki katlı (zemin kat, birinci kat ve çatı katı) bir evdir. Cepheler sade görünümlüdür. Ancak, evlerin hareketli çatı çözümleri, yontulmuş çıplak ya da sıvalı taş duvarları ile ilgi çekicidirler. Çatı eğimi 15- 22 ° arasında değişmektedir (Vuksanović, 2009, s.26-27). Taş malzeme kullanımı, cephede ahşap pencere kapakları, "kuşine" olarak isimlendirilen ocaklı oda ve saraylar bu bölge mimarisinin karakteristik özelliklerini oluşturmaktadır. Zemin kat bodrum işlevine sahiptir. Birinci katta bir konut işlevi (odalar) vardır ve tavan arasında bir mutfak vardır, çünkü baca kullanılmamıştır. Bazı konutlarda, mutfağın bir müştemilat olarak avluya taşındığı görülmektedir. Evin girişi, zemin seviyesinde çitle çevrili bir teras ya da birinci kat seviyesinde bir dış merdiven ile "volat üzerinde" bir terastan yapılmaktadır.

Kıyı ve karstik bölgeler için taş yapı malzemesi mimari anlamda bölgesel tanınırlığın bir unsurudur. Taş malzeme temelde, duvarlarda, tonozlarda, merdivenlerde, zeminlerde, bahçe duvarlarında kısacası tüm kâgir yapı elemanlarında kullanılır. Taş yapıların kalitesi ve taş örgü şekli, kullanılan malzemeye ve zanaat tekniğine bağlıdır. Duvarlar kesme taştan, kireç veya kireç harçtan yapılmıştır.

Pencerelerin boyutu küçüktür ve bu boyutlar, taş duvarlarda açıklık açmanın teknik olanaklarından kesin olarak etkilenmiştir. Tüm açıklıklar taş söveler ile çerçevelenmiş, pencere pervazları tek parçadan yapılmıştır, kapı pervazları iki -üç parçadan yapılmıştır (Vuksanović, 2009, s.26-27) (Şekil-25,26,27).

Şekil 25. Karadağ Akdeniz Kıyı Evi Örnekleri (Arhitektonski Atlas Crne Gore, 2006).

Şekil 26. Karadağ Akdeniz Kıyı Evi Örnekleri (URL-24).

Şekil 27. Kotor Körfezinde Bir Ev (URL-25).

Şekil 28. Kotor Körfezinde Bir Ev (URL-26).

Şekil-26'daki konut örneğinde Avlu büyüklüğü 110 m², müstemilat boyutu 14 m, kendi tekne rıhtımı ve 6 metreye kadar iki tekne için iç liman bulunmaktadır. Bodrum, zemin, üst kat ve çatı katından oluşmaktadır.

Akdeniz mimarisinin büyük bir yerel ve bölgesel etkisi olmuştur. Akdeniz mimarisi konut tiplerini birbirinden farklı ve dolayısıyla eşsiz ve güzel kılmıştır. Ayrıca Akdeniz mimarisinin bazı özelliklerinin bu bölgede çok yaygın olduğu da göz ardı edilmemelidir. Bir dizi farklı mimari tasarımı birleştiren ve kendine özgü bir çizgi oluşturan ayrıntılar bu mimarinin özelliklerini oluşturmaktadır (URL-27).

Akdeniz stiline mimaride temel özelliklerinden biri, inşaat sırasında kullanılan yapı malzemesinin yakın çevreden elde edilmesidir. Akdeniz, cömert deniz ticaretiyle bilinmesine rağmen, malzeme genellikle komşu bölgelerden ithal edilmemiştir.

Akdeniz mimarisinin özellikleri sembolik olarak yaşamın birliğini temsil etmektedir. Mimaride Akdeniz tarzı ister açık ister çevrelenmiş olsun, iç tasarım ile dış mekânın tam bir birleşimini temsil etmektedir. Mimari forma bu benzersiz yaklaşım, tıpkı insan yaşamının yaptığı gibi, iç ve dışın bir karışımını ifade etmektedir.

Örneğin; mimari söz konusu olduğunda, Karadağ bu özelliklerin önemli bir örneğidir. Antik çağlarda, dış etkiler en çok antik Yunan ve Roma'da göze çarparıyordu, ancak Karadağ'ın Osmanlı İmparatorluğu ve Venedik Cumhuriyeti unsurlarını birleştiren modern bir Akdeniz mimarisi örneği olduğu söylenebilir. Bu unsurlar, Akdeniz mimarisini her fırsatta farklı kılmaktadır.

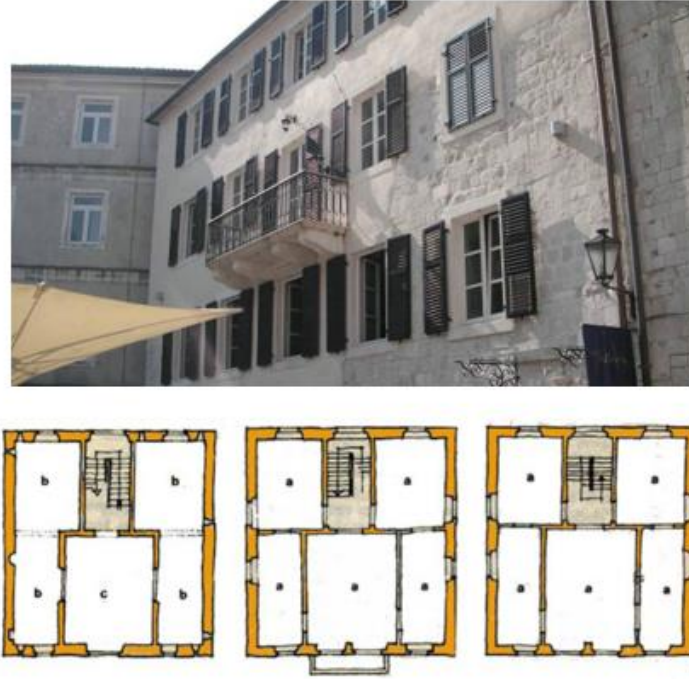
Yüksek tavanlar Akdeniz evlerinin önemli mimari özelliklerinden biridir. Bu evlerin bazıları 6 veya 7 m yüksekliğe ulaşan çarpıcı yüksek tavanlara sahiptir. İç mekânlarda doğal ışığın yeterli oranda hissedilmesine olanak verecek şekilde cephe açıklıkları düzenlenmiştir. Her zaman ışıkların, kokuların, gölgelerin ve havanın olduğu bir atmosfer vardır. Genelde, "kapalı" veya "sınırlı alan" gibi terimler yoktur, bunun yerine sınırları olmayan, açık alanlı tasarımlar görülmektedir. Havalandırma da ışık konusu gibi önemlidir.

İster bahçe ister balkon veya avlu olsun, Akdeniz mimarisinin tasarımı her zaman doğa ile bağları beslemektedir. Bahçelerin genişliği yapının genel görünümüne katkıda bulunur, ancak aynı zamanda tasarımdan tamamen bağımsız da olabilmektedir (URL-27). Akdeniz mimarisinin ayırt edici özelliklerinden biri doğaya yakınlıktır. Tüm bölge, her zaman kara ve denizin büyüklüğü ile orantılı, heybetli olmayan yapılarla doludur.

Şekil 29. Kotor Şehrinde Akdeniz Mimarisi Tarzında Konutlar (URL-28).

Kotor şehrinde bulunan (Şekil- 29) ünlü Bucha Sarayı incelendiğinde Akdeniz Mimarisi ile şekillenen konutların plan şekli hakkında fikir edinmek mümkündür (Şekil-30). Daha önce de belirtildiği üzere tarihi kent yerleşimlerinde Venedik mimarisi özellikleri görülmektedir. Bucha Sarayı, temsilcileri Sırbistan ve diğer Avrupa ülkelerinin yöneticileri altında önemli görevler üstlenen, ticaret, bankacılık ve bilimle uğraşan güçlü Bucha klanının eviydi. 13. ve 14. yüzyılda yapıldığı bilinen saray yaşanan depremler ile hasar gördüğü için restore edilmiştir. Mimari stil özgünlüğünü yitirse de Orta Çağ mimarisinin genel özelliklerini taşımaktadır.

Şekil 30. Bucha Sarayı Kat Planları a) Odalar; b) Mağaza; c) Salon (Arhitektonski Atlas Crne Gore, 2006) ve Cephe Görünümü (URL-29)

17.yüzyıl yapısı olan Pima Sarayı ise bir diğer Venedik Mimarisi örneğidir. Rönesans ve Barok mimarinin özelliklerini taşıyan binada 12 adet konsol ile taşınan uzun bir balkon bulunmaktadır (Şekil-31). Venedik mimarisi tarihi şehirlerdeki diğer binalarda da kesme taş duvarlar, cephede çıkma balkonlar ve ahşap kapaklı pencereleri ile şekillenen konutlarda görülmektedir. Kale içi Orta Çağ yerleşimlerinin tipik sıkı yerleşim düzeni Karadağ tarihi kıyı yerleşimlerinde de mevcuttur (Şekil-29).

Şekil 31. Pima Sarayı (URL-30)

6.Bulgular

Elde edilen verilere göre Karadağ geleneksel konut sınıflandırması ve sahip olduğu özellikler Şekil- 32 ve Tablo-1’de özetlenmiştir.

Şekil 32. Bölgelere göre Karadağ Geleneksel Konut Tipleri

Tablo 1. Karadağ Geleneksel Konut Mimarisi Sınıflandırma ve Temel Özellikleri

KONUT TİPİ	
1)KUZEY BÖLGESİ KONUT TIPLERİ	
Dinar dağ evleri (Dinarska kuća)	
	
Plan ve Mekân Özellikleri	Ocaklı bir yaşama mekânı (kuća) ve yatma mekânı olarak iki ana mekândan oluştuğu görülmektedir. Büyük evlerde “çardak” olarak isimlendirilen mekân özellikle yaz aylarında yaşama alanı olarak kullanılır. Çardaktan “odaja” olarak isimlendirilen odalara geçiş yapılır. İç mekânda minimal düzeyde eşya kullanımı vardır.
İşlev	Çiftlik evi: Barınma ve üretim eylemleri
Yapı Malzemesi ve Konstrüksiyon	Ahşap, Ahşap ve taş karma yapı malzemesi kullanılarak yığma strüktür olarak yapılmaktadır.
Sosyo-Kültürel Özelliği	Kırsal kesim insanının üretim koşullarına ve kırsal yaşam geleneklerine uygun aile yapısına hizmet etmek amaçlı bir tasarım görülmektedir.

Kule evler (Kuća Kula)

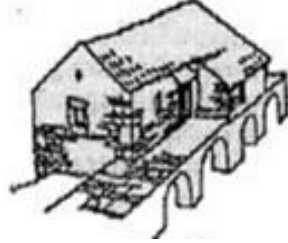
- 17. ve 18. yüzyıllarda inşa edilen, büyük olasılıkla Orta Çağ kulelerine benzeyen, esasen savunma işlevi olan eski kuleler,
- 19. ve 20. yüzyıllarda inşa edilmiş kuleler.

Plan ve Mekân Özellikleri	Tarihi Orta Çağ'a dayanan en az iki katlı kare ya da dikdörtgen planlı ve çok katlı yüksek bir konut tipidir. Zemin kat hayvanlar, orta kat yemek pişirme ve hijyen, üst kat savunma ve yaşam amaçlı kullanılmıştır. Ekonomik durumu yüksek ailelerin inşa ettiği bir konut tipidir. Sonraları köylerde de savunma amaçlı inşa edilmiştir. İç mekânda minimal düzeyde eşya kullanımı vardır.
İşlev	Barınma, savunma ve üretim
Yapı Malzemesi ve Konstrüksiyon	Çoğunluklu taş malzeme ile yığma strüktür olarak inşa edilmektedir. Bazı örneklerde alt ya da üst katın ahşap malzemeden inşa edildiği görülmektedir.
Sosyo-Kültürel Özelliği	Savunma görevine ek olarak, kulelerin inşası da ailelerin zenginliğini ve gücünü ifade etmiştir.

Sundurmalı/ çardaklı evler (čardak)

Plan ve Mekân Özellikleri	Evin dış cephesinde yer alan bir açık alan yaşama mekânının evin temel tasarım ögesi olarak planlamada yer aldığı konut tipidir. İç mekânda minimal düzeyde eşya kullanımı vardır.
İşlev	Barınma ve Üretim eylemleri
Yapı Malzemesi ve Konstrüksiyon	Ahşap iskelet karkas arası taş ve tuğla dolgulu strüktür olarak inşa edilmiştir.
Sosyo-Kültürel Özelliği	İklimsel özellikler ve mevsimsel dönüşüme göre kullanılabilen çardaklar aile yaşamının birlikteliği üzerine kurgulanmıştır.

2) GÜNEY BÖLGESİ KONUT TİPLERİ**Karstik Evler**

- İzohipslere paralel konumlanan evler
- İzohipslere dik konumlanan evler

Plan ve Mekân Özellikleri	Topoğrafyaya göre konutun planı gelişim göstermiştir. Zemin katta mahzen, depo, dükkân, gibi mekanlar üst katta ise mutfak ve yaşam mekanları bulunmaktadır. Teras ve avlu bu konutların önemli özelliğidir. İç mekânda minimal düzeyde eşya kullanımı vardır.
İşlev	Savunma ve yaşam eylemleri, iklimsel özelliklere karşı uyum sağlamak.
Yapı Malzemesi ve Konstrüksiyon	Kesme taştan, ahşap asma tavanlı ve ahşap çatılı olarak inşa edilmiştir.
Sosyo-Kültürel Özelliği	Sık yaşanan savaşlar ve yoksulluk, bu evleri açık ve basit bir yapı mantığıyla küçük bir savunma yapısı şeklinde oluşturmuştur. Bu evlerin yapımında düşmanlardan ve iklim koşullarından korunma temel amaçlar arasındadır.

Akdeniz Evleri

- Sahil Evleri

- Şehir Evleri

Plan ve Mekân Özellikleri	Sahil evleri basit bir dikdörtgen plana sahip 1ilâ 3 katlı örnekler bulunmaktadır. Cepheler sade görünümlüdür. Taş malzeme kullanımı, cephede ahşap pencere kapakları, "kuşine" olarak isimlendirilen ocaklı oda ve saraylar bu bölge mimarisinin karakteristik özelliklerini oluşturmaktadır. Zemin kat bodrum işlevine sahiptir.
----------------------------------	--

	<p>Birinci katta bir konut işlevi (odalar) vardır ve tavan arasında bir mutfak vardır, çünkü baca kullanılmamıştır. Bazı konutlarda, mutfağın bir müştemilat olarak avluya taşındığı görülmektedir.</p> <p>Kale içi şehir evleri ise yine dikdörtgen planlı çok katlı evlerdir. Venedik mimarisi Gotik, Romanesk, Rönesans ve Barok tarzların birleşimi mimari tarzı oluşturmaktadır. Cephelerde pencere dizileri ve balkon konutların önemli özelliklerindedir.</p>
İşlev	<p>Yaşam eylemleri, iklimsel özelliklere karşı uyum sağlamak.</p> <p>Şehir evlerinde ise yaşam eylemleri, iklimsel özellikler ve statü kazandırmak.</p>
Yapı Malzemesi ve Konstrüksiyon	<p>Taş malzeme kullanılarak yığma strüktürde inşa edilmiştir.</p>
Sosyo-Kültürel Özelliği	<p>Konut mimarisinin özellikleri sembolik olarak yaşamın birliğini temsil etmektedir. Konutlar Akdeniz kültürüne göre şekillenmiştir. Mimaride Akdeniz tarzı ister açık ister çevrelenmiş olsun, iç tasarım ile dış mekânın tam bir birleşimini temsil etmektedir.</p>

7.Sonuç

Konutlar, toplumların sosyo- ekonomik, sosyo- kültürel özellikleri ve yaşam normlarını yansıtan bir aynadır. Farklı bölgelerdeki konutlar karşılaştırıldıklarında bölgelere göre insanların farklı yaşam biçimlerini, gelenek ve göreneklerini, sosyo-kültürel özelliklerini yansıttıkları görülür. Bu yansıma sonucu konutlar çeşitlenir. Bu çeşitliliğin oluşmasında ise kültür en önemli bir unsurdur. Rapoport'a göre makalenin giriş kısmında da belirtildiği üzere, kültürün yanı sıra coğrafi koşullar, iklim ve malzeme özellikleri, konstrüksiyon ve teknoloji, ekonomi, din kültürel miras olarak kabul edilen konutun oluşmasında etkili olan diğer önemli unsurlardır.

21. yüzyılın genç ülkesi Karadağ, sahip olduğu eşsiz doğası ve bulunduğu coğrafyanın gereği oluşan yaşam şekli ve konutları ile çok önemli bir kültürel mirasa sahiptir. Geleneksel konut yapısını oluşturan evler bölgelere göre Kuzey Bölgesi ve Güney Bölgesi evleri şeklinde coğrafi özelliklere göre yani topografya, iklim, yapı malzemesi özelliklerine göre incelenebilmektedir.

Ayrıca bu evlerin gelişiminde etkili görülen başlıca unsurlar;

- Topografya
- İklim
- Yerel malzeme kullanımı
- Kültür
- Aile yapısı
- Ekonomi ve üretim
- Savaşlar, kan davaları, saldırılar ve savunma
- Yalın yaşam gereksinimleri
- Dinar Alpleri yaşam kültürü
- Akdeniz yaşam kültürü
- Balkan mimarisi
- Akdeniz mimarisi şeklinde görülmektedir.

Bu unsurlar bölgelere ve ev tipine göre fark etmeksizin Karadağ geleneksel konut mimarisinde iç mekân ve cephelerin işlevsel, yalın, basit ve minimal bir tasarım anlayışı ile oluşturulmalarına neden olmuştur. Dünyanın her yerinde olduğu gibi hızla yapılaşan şehirlerinde geleneksel Karadağ evlerinin varlığı tehdit altındadır. Karadağ'ın kültürel mirası olarak geleneksel konut mimarisi üzerine çalışmalar artırılmalı, geçmişten günümüze gelen örnekler korunarak başta turizm olmak üzere çeşitli amaçlar ile sürdürülebilirlikleri sağlanmalıdır.

Teşekkür

Makale çalışması sürecinde engin bilgileri ile katkıda bulunan Montenegro Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğretim üyesi Sn. Dr. Rifat Alihodžić'e teşekkürlerimizi sunarız.

Kaynaklar

- Anonim. (2006). *Arhitektonski Atlas Crne Gore*.2006. Njemačka tehnička akademija.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri* (Cilt 2). İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1981.
- Bing, Jonathan, Harrington, Judith. "Traditions of Wooden Architecture in the Lands of the South Slavs: A Study of Farm Settlements in Former Yugoslavia". *83rd Acsa Annual Meeting History~Theorycriticism*, 1995, 163-170.
- BOA, Y.EE, 86/74, Hicrî 09/N/1301
- Demirarslan, Deniz. "Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Konut Mimarisinin Değişimi ve Etkileri". *Yerelden Küresele: Sosyal Bilimlerde Yeni Yaklaşımlar*. Artvin Çoruh Üniversitesi, Artvin, 2015, s.267-294.
- Demirarslan, Deniz. *Kültürel Miras ve Mekân Tasarım Özellikleri Açısından Blagay Tekkesi*. Gece Akademi, Ankara, 2019.
- Deroko, Aleksandar., Novak, Viktor. *Narodno Neimarstvo*. Srpska akademija nauka i umetnosti, Belgrad, 1968.
- Edmons, Paul. *To The Land Of The Eagle*. Gorge Routledge&Sons Ltd, Londra, 1927.
- Gölen, Zafer. "Münif Paşa'nın Karadağ Risalesi". *İnsan ve Toplum Bilimlerinde Akademik Çalışmalar*. Ed. T. Erdoğan, & F. Sansar, Fransa: Livre de Lyon, Lyon, 2021, s.1-30.
- İğci, Alpay. "Güney Slav Resmî Dillerinden Karadağlıcaya Genel Bakış". *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2020, 2(2), s.17-30.
- Kapetanović, Aleksandra. "Studija Tradicionalne Arhitekture Na Području Opština Berane", *Petnjica, Andrijevica, Plav i Gusinje, Podgorica*. Studio Mouse,2019.
- Keković, Aleksandar, Petrović, Marjan, Ćurčić, Aleksandra. "The Paštrovska House of the Montenegrin Coastal Area: Example of Sustainable Building in Traditional Architecture". *Tehnički vjesnik*, 2019, 26(3), 686-694.
- Krivokapić, Marija, Diamond, Neil. *Images of Montenegro in Anglo-American Creative Writing and Film*. Cambridge Scholar Cambridge, 2017.

Moacanin, Nenad. (2001). "Karadağ Yugoslavya Federasyonu'na Bağlı Bir Cumhuriyet". *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türk Diyanet Vakfı, Ankara, 2001, 24, 384-385

Nurkoviç', Enes. *Investigation of Tower Houses in Montenegro for Their Preservation : Restoration Proposal for Ganic' Family House in Rozaje Town*. Y.Lisans Tezi, İzmir Yüksek Teknoloji Üniversitesi, İzmir, 2015.

Orhanlı, Tolga. *Karadağ Dilinde Türkçe Unsurlar*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Erciyes Üniversitesi SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kayseri, 2020.

Önver, Makbule, Şiriner. *Konut ve Konut Politikası*. Ijopac Pub, Londra, 2016.

Özcan, Uğur. "Yabancıların Gözüyle 19. Yüzyılda Karadağ Kadını". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009, (19), s.25-36.

Özdem, Ali, Gökçen. *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi:1830-1878*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dr.Tezi, Erzincan,2012.

Paköz, Aslıhan, Ece. (2016). Bir Standart Yaratma Aracı Olarak Türkiye'de Vernaküler Mimarlık, *Art Sanat Dergisi*, Sayı 5, s.171-177.

Rajković, Irena. "Tradicionalna Gradnja u Oblasti Crnogorskog Krasa". *Maticacrnogorska*: www.maticacrnogorska.me, 2012, Erişim tarihi: 22 Haziran 2021.

Rapoport, Amos. *House Form and Culture*. Prentice- Hall, 1969.

Skataric,, Goran, Spalevic, Velibor, Popovic, , Svetislav, Perosevic, Nenad, Novicevic, Rajko. "The Vernacular and Rural Houses of Agrarian Areas in the Zeta Region Montenegro". *Agriculture*, 2021, (11), s.717-752.

Sommières, L C Vialla de. *Travels in Montenegro: Containing a Topographical, Picturesque, and Statistical Account of that Hitherto Undescribed Country*. Richard Phillips & Co Londra, 1820.

Temizer, Abidin. (2013). *Karadağ'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Dr.Tezi, Samsun, 2013.

Temizer, Abidin. "Karadağ'a İki Farklı Tepeden Bakış: Osmanlı ve Yabancı Seyahatnamelerde Karadağ". *1st International Balkan Congress Süleyman Şah Üniversitesi, İstanbul*, 2012, s. 1050-1066.

Tomanovi'c, Dušan , Rajkovi'c, Irena , Grbi'c, Mirko, Gadži'c, Nebojša, Aleksic, Julia, Luki'c, Jasmina, Tomanovi'c, Tijana. "Houses Based on Natural Stone; A Case Study— The Bay of Kotor (Montenegro)". *Sustainability* 2019, (11), s.3866-3901.

Urhan, Vahit, Cemil. "Karadağ'da Osmanlı Hâkimiyetinin Zayıflaması (17. ve 18. Yüzyıllar)". *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 2015, 4(2), s.113-135.

Vuksanović, Dušan. *Arhitektonski Atlas Crne Gore: Preporuke za Građenje*,. Podgorica: Ministarstvo za ekonomski razvoj : Njemačka tehnička saradnja, 2009

URL-1. <https://wipolex.wipo.int/en/text/187544>, Erişim Tarihi: 22 Haziran 2021.

URL-2. <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-karadag>, Erişim Tarihi: 22 Haziran 2021.

URL-3. <https://www.flickr.com/photos/152629831@N05/37712225386/in/photolist-Zsv1Jw-22DYYhZ-ZtXQYW-22oWfg3-2amJLS-2gdJFCJ-zSzCK2-2gkxmwx-zLosGF-5W2hAR-2mkSc3F-2kTEqXD-A6Doas-AcBhTs-2fxi7D7-95sXQi-2g6P4F1-zXFVE9-ALdGMU-2mkjajF-2kE49bH-2mksuEv-2gRdfAY-ZsuVHQ-2mkmo>, Erişim Tarihi: 23 Haziran 2021.

URL-4. <https://www.flickr.com/photos/32282344@N08/8758547536/in/photolist-ekXR3h-2kGUKWa-ekRXhx-7VzWTh-7VzXHq-TpPT5C-yCBVVP-TDDr7z-9cctnB-2mrSxE-2kXUakE-2kYtitZ-Zt5btv-2m2oq3h-2mrJZAU-CmUyrj-zNxi3y-Zt5bsD-Zt5brr-DmJxHB-CmUzem-CmUwVU-X8WYoG-2eQMjwf-2j6QJgh-5fQ1S>, Erişim Tarihi: 12 Aralık 2021.

URL-5. <https://www.piranesi.eu/svetlana-kana-radevic-hotel-podgorica-podgorica-montenegro-1967/>, Erişim Tarihi: 12 Aralık 2021.

URL-6. Britannica: <https://www.britannica.com/place/Montenegro>, Erişim Tarihi: 22 Haziran 2021.

URL-7. <https://learningtobreatheabroad.com/tara-river-canyon-zip-lining-at-the-durdevica-tara-river-bridge/>, Erişim Tarihi: 22 Haziran 2021.

URL-8. <https://www.studycountry.com/guide/ME-history.htm>, Erişim Tarihi: 22 Haziran 2021

URL-9. <https://www.avruparuyasi.blog/kotor-u-ziyaret-etmek-icin-5-buyuleyici-sebep.html>, Erişim Tarihi: 22 Haziran 2021.

URL-10. <https://wanderlusttourist.be/visit-montenegro/>, Erişim Tarihi: 22 Haziran 2021.

URL-11. <https://www.flickr.com/photos/yeliseev/44390163960/in/photolist-2aCBcdu-2aCBgUJ-RgmFiW-3cA3qC-24Z3vNM-HXNZK9-2hD2LkP-aakfQC-2iQtaik-fZ9XLx-2cicUco-fZ9kNw-fZ9uX4-fZ9vhx-fZ9m9m-fZ9v5D-b8Yg3x-7FfytX-7FfzMg-2bo2Vpu-fZ9w3a-fZ9zDj-fZ9znY-VS77bG-fZ9ADq-2i9yHYu-2>, Erişim Tarihi: 16 Aralık 2021.

URL-12. https://www.flickr.com/photos/yakupov_s/4981741251/in/photolist-8AdJ7x-2djHFJw-fZ9z6f-7MnwWt-a9sfAs-RgmFq9-5zF2Ek-2djHFNE-8vATvD-KP1Hoq-8AgPYC-8AdFjt-8AdAYH-L61pfN-8AdzvP-26u4ur-8AdCQc-8AgJHq-8Adx1K-8AgQrN-2jGURWt-nZhGb-8AdxFk-2cicU6w-8AdGLX-8AgRcd-2djHFf, Erişim Tarihi: 16 Aralık 2021.

URL-13. <https://www.flickr.com/photos/funwithalf/6898304618/in/photolist-bvzBCw-bJuoB4-Lv3vT9-bvzt9y-bvEWif-bvzFaU-bJusfx-bJu95g-bvzuX3-bJupd4-bJuiYg-bvzGwf-bvEVus-bvzpbJ-bvztL5-bJzJc8-bvzw6Y-bJubTv-bJzHg2-bJuqWX-bvznk3-bvztZj-bvEYDw-bvzCWL-bJujPP-bJufM6-bvzqf7-b>, Erişim Tarihi: 16 Aralık 2021.

URL-14. <https://www.alamy.com/stock-photo-interior-of-traditional-balkan-house-in-montenegro-showing-montenegrin-174660170.html>, Erişim Tarihi: 16 Aralık 2021.

URL-15. <https://www.alamy.com/stock-photo-montenegro-the-road-leading-from-cattaro-to-cettinge-engraving-1880-53392941.html>, Erişim Tarihi: 16 Aralık 2021.

URL-16. <http://jasninaputovanja.me/2017/01/04/crkvice-lekcija-iz-zanimljive-istorije/> , Erişim Tarihi: 16 Aralık 2021.

URL-17. <http://www.balkanarchitecture.org/montenegro/montenegro.php>, Erişim Tarihi: 16 Aralık 2021.

URL-18.
http://www.montenegrina.net/pages/pages1/arhitektura/crmnica_slavica_stamatovic_i_drugi_autori.html, Erişim Tarihi: 22 Haziran 2021.

URL-19. https://www.tripadvisor.com.tr/Attraction_Review-g2278057-d7258010-Reviews-Redzepagic_Tower-Plav_Plav_Municipality.html, Erişim Tarihi: 26 Aralık 2021.

URL-20. <https://planetofhotels.com/de/montenegro/plav/ottoman-kula-redzepagic>, Erişim Tarihi: 26 Aralık 2021.

URL-21. <https://www.facebook.com/Arhitektura-Sand%C5%BEaka-646596762119917/photos/1532106486902269>, Erişim Tarihi: 26 Aralık 2021.

URL-22.
<https://www.facebook.com/646596762119917/photos/a.650702638375996/3749439218502307/>, Erişim Tarihi: 26 Aralık 2021.

URL-23. <https://travel-tourist.com/sk/accommodation/Authentic-rural-house-Limljani-Crmnica-Montenegro>, Erişim Tarihi: 22 Haziran 2021.

URL-24. <https://www.sanmiguelisr.com/eng/sales/detail/10-l-85553-sf4r8s/boka-kotorska-bay-lustica-peninsula-tivat-ti-85320>, Erişim Tarihi: 24 Aralık 2021.

URL-25. <https://residomontenegro.com/properties/old-stone-house-risan>, Erişim Tarihi: 17 Aralık 2021.

URL-26. <https://www.topestatemontenegro.com/property/stone-house-muokotor/#gallery-images-2>, Erişim Tarihi: 17 Aralık 2021.

URL-27. <https://portomontenegro.com/me/blog/mediteranska-arhitektura-odlike>, Erişim Tarihi: 22 Haziran 2021.

URL-28. <https://www.progoluxury.com/en/homes/3314224/kotor-old-town-property-for-sale/studio-apartment-in-the-old-town-kotor-old-town-kotor-montenegro>, Erişim Tarihi: 17 Aralık 2021.

URL-29. <https://usefultravelarticles.com/7853-palace-bucha-palata-buca-description-and-photos-montenegro-kotor.html>, Erişim Tarihi: 23 Haziran 2021.

URL-30. <https://www.mywanderlust.pl/visit-kotor-old-town/> , Erişim Tarihi: 17 Aralık 2021.